- Title – – ~~नव्य न्याय सम्बन्धित~~ अज्ञात
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – 17 / 34 पृष्ठ
- Lines-
- Size –
- Substance Paper –
- Script Devanagari - देवनागरी
- Language – संस्कृत
- Period –
- Beginning – – स्वव्यवच्छिन्नाधिकरणत्वा- प्रसिद्धेस्तथापि हेतुतावच्छेदकधर्म- स्वाश्रयाधिकरणीभूतयन्निष्ठाधिकरण
- End – प्रतीतिः संयोगाभावनिष्ठस्य संयोगसमाना- धिकरणस्य अवच्छेदकत्वाभाव —
- Colophon- —— ।
- Illustrations -
- Source -
- Subject - —— नव्य न्याय सम्बन्धित
- Revisor -
- Author - अज्ञात
- Remarks- अपूर्ण, 1/2/3/10/20/24 नम्बर पेज उपलब्ध नहीं हैं।

सि. ल.

४

त्वेयवह्निनाधिकरणत्वाप्रसिद्धेस्तथापि हेतुतावच्छेदकधर्मे स्वाश्रयाधिकरणी
भूतयन्निष्ठाधिकरणतानवच्छेदकत्वस्याधिकरणतावच्छेदकत्वस्य च द्वयोर्व्य
तिरेकस्तथाविधं हेतुतावच्छेदकस्याश्रयाधिकरणमेव हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधि
करणेत्यनेन न क्वचिद्दोषं वह्निमान्धूमादित्यादौ चर्त्तद्देशं हेत्वधिकरणं धूमस्या
धिकरणमात्रं द्रव्यं विशिष्टसत्त्वादित्यादौ तु तादृशं हेत्वधिकरणं द्रव्यमेव न तु
गुणादि विशिष्टसत्ताविनिष्ठाधिकरणतानवच्छेदकत्वस्याधिकरणताव
च्छेदकत्वस्य च द्वयोः सत्त्वादिति चेयं साध्यसाधनभेदेन व्याप्तेर्भेदात्तत्र हेतुतावच्छेद
कं नाधिकरणतावच्छेदकं तत्र तु दाश्रयसमानाधिकरणत्वमेव निवेश्यमित्यपि वदंति न

४

रणेइत्यादइत्यादिन्यायस्यलीयहेतौतथाचन्यायःपक्षानिर्देशंविनानासंभवन्
तोऽदंपदेनतन्निर्देशः एवमग्रेपियत्रद्रव्यधर्मिणितादात्म्येनगुणकर्मणोः
साध्यताभ्रमंनिरसितुमिदमितिपक्षनिर्देशइतितन्मंदंएवमपिइदंत्वविशि
ष्टद्रव्येगुणकर्मणोःसाध्यताभ्रमस्यानिरासादितिगुणादाववृत्तेरितिगुणाद
वभावादित्यर्थःतथाचहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणत्वेनगुणस्येति
पक्षप्यवश्यपक्षप्रामाणिःपर्वतत्वचत्वरत्वादितत्तद्धर्मविशिष्टधूमत्वावच
च्छिन्नाधिकरणताव्याप्तिशरीरेवधूमवत्वमितिप्रतीत्युपपत्तेर्धूमत्वावच्छिन्नाधि
करणतायांमानाभावाद्वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिर्हेतुतावच्छेदकीभूतधूम

सि. ल.

राम
५

3

श्चपत्वेनैव परामर्शस्य धूमादिलिंगकानुमितिहेतुत्वादुक्तव्याप्तेरसंभवादिसाधार
णेपि नन्वतिरिक्तवाच्यं पक्षधर्मतांशे विषयतयानुमितिजनकतावच्छेदकस्यै
व व्याप्तिपदार्थतया धूमत्वादेस्तन्निवेशेन दुष्टघटितस्यैव व्याप्तित्वादिति भा
वः धूमत्वादिमतीतिति प्राचीनस्येति मूलस्थं तत्त्वं दलद्वयेलक्षणे चोभयत्रैवावित्त
मितिभावः ननु साधननिष्ठसामानाधिकरण्यस्य व्याप्तित्वे विशिष्टसत्वव्यापकीभूत
द्रव्यत्वसामानाधिकरण्यवतः सत्वस्य गुणादौ परामर्शात् गुणोपि द्रव्यत्वानुमितिः
स्यादत आह तद्वतीति तादृशसामानाधिकरण्यवतीत्यर्थः तथा च तादृशसा
मानाधिकरण्यविशिष्टधूमत्वं व्याप्तिस्तं कारिकैव पक्षधर्मताधीरनुमितिहि

श्री

५

तिधूमंमन्निष्टत्वाद्धूमसामान्ये वह्निसामान्यस्यैव व्याप्तिरिति व्यवहारोनुपपन्न
इत्यत आह तत्सामानाधिकरण्येति तथा च वह्नित्वधूमत्वावच्छिन्नगमादेवतन्नव्या
प्तिरैक्यव्यवहारो ननु वस्तुगत्या व्याप्तिरैक्यमिति भावः नन्वेवं महानसीयवह्नि
सामानाधिकरण्यस्य सत्त्वेन तत्स्य पक्षवृत्तिधूमादावसत्त्वात्पर्वतीयवह्निसामा
नाधिकरण्यस्य प्रागनवगमात् कुतः परामर्श इत्याशंकायामेकैव वह्निसा
व्याप्तिरिति परामर्शोपयसिद्धांतग्रंथोऽसंगत इत्यत आह वस्तुतस्त्विति रासभेपी
ति तथा च धूमव्यापकवह्निसमानाधिकरणो रासभवान्पर्वत इति ज्ञानादप्य
नुमितिः स्यादिति भावः न च धूमादिव्यापकवह्निसमानाधिकरणधूमादिति

सि॰ ६

हेतुसमानाधिकरणस्यैव हेत्वधिकरणेति स्वत्वविशिष्टत्वरूपस्य निवेशाद्
कात्याप्तिव्युदाससंभवात् प्रतियोगिवैयधिकरण्यविशेषणप्रवेशो मूलकृ
तामनुचितमितिवाच्यं अग्रे समाधास्यमानत्वादिति भावः तत्र समानाधिक
रणं तन्ननु शाखामूलादि सर्वावच्छेदेन सर्वत्र द्रव्ये गगनादि संयोगसत्वात्कु
त्रसत्त्व सामान्याभावस्य द्रव्ये संभव इत्यत आह संयोगस्येति देशाख्याद्य
वच्छेदेन तत्तत्संयोगसत्वेपि तदन्यावच्छेदेन कस्याश्चिदपि संयोगव्यक्तेर
सत्वात्तदवच्छेदेनैव संयोगसामान्याभावसंभवः अवच्छेदकभेदेनैक

तद्रूप्याचनीलघटत्वप्रकारकबुद्धौ घटत्वस्येव स्वरूपतएव धूमत्वस्यमाने नतु धू विशिष्ट
मत्वेन नानातो गौरवमिति भावः आघेति तप्याचेतामुयादायेव पर्वतीयवह्निधूमयो
रसंनिकर्षान्नयोः कथं व्याप्तिग्रह इति परामर्शी यः पूर्वपक्ष इति भावः द्वितीयेति
तप्याद्वैतनामभिप्रेत्यैव एकैव वह्निसाध्यव्याप्तिरिति परामर्शीयः पूर्वपक्ष ग्रंथ इति भा
वः यद्येकमेव साध्यव्यापकरणं तदैनक्रूपवान् एतद्रसादित्यादौ आघाप्यामि
नैव यच्च द्रव्यत्वादौ साध्ये रूपत्वव्याप्यजातिमतो हेतुत्वेन त्रहेतुताछेदकी
भूतानांनीलत्वादिजातीनां नानात्वेन द्वितीयापिकच्चिद्भिन्नैवेतिन मंतव्यं कपिसं
योगिन्येतत्पदार्थस्य साध्यमो मरवंड नापि मयमितपक्षनिर्देशः नचाभावे
ना

त्रि·ल·

१

यत्संबंधावच्छिन्न

सतत्सात्वावच्छिन्नतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावानि ४

नचैवं प्रतियोग्य ग्रहदशायामेवतत्प्रत्यक्षं दुर्वारं प्रतियोगिनउपल
ब्धियेनइति व्युत्पत्त्यातस्याएवदोषत्वादितिभावः नचेति मानमि
तिपरेण स्वपः योग्यवृत्तियोग्यजातिसमानाधिकरणोभाववृत्तिध
र्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववा नैत्यपर्यन्तेन न स्वरूपासिद्धिः द्विसि उ सा नैवा
घनं वा ज्ञात्युपादानात गुरुधर्मप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन तदवच्छिन्ना स
भावाप्रसिद्ध्या न व्यभिचारः नच सत्त्वगुणत्वाद्यवच्छिन्नाभावमा
दाय स्वरूपासिद्धिर्वारकस्योभयाभावतिपदस्यवैयर्थ्यं व्य ᳚᳚᳚ राम

तिधर्मवाशिता

राम

१

त्रसंयोगतत्सामान्याभावयोः समावेशादितिभावः ननु एवं द्वे
संयोगसामान्याभावस्य कुतो नाध्यक्षमिति [illegible] मत आह तत्र चे
तितत्र संयोगसामान्याभावे सत्वादित्यस्य प्रतियोगिना संबंधेनेत्यादिस्त
थाच संयोगसामान्याभावस्यायोग्यप्रतियोगिकत्वान्नाध्यक्षमिति ति
ननु प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टस्यैव योग्यत्वमत्यंताभावग्रहेतौ अन्यथा त्वं
घटोऽपि संयोगसामान्याभावस्यताहशप्रत्यक्षतानस्यादत आह परि
तइतिपरितः सर्वावयवावच्छेदनप्रतियोगिग्रहात्मकादोषादित्यर्थः

सि॰ ल॰

६

प्रवीणे एतद्विभाजकजातिकथनेन कपिसंयोगत्वस्य वारणं ज्ञापने जातिपदं
व्यर्थमिति तथापि जातिपदमत्रस्वरूपकथनपरम् २

साभावस्य वृत्तेसत्वात् तत्र च निरवछिन्न वृतिकत्व विशिष्टस्य तदीयप्रावच्छि शेषाभाव
स्यासत्वादिवोपाधेः साध्याव्यापकत्वमेवेति वाच्यम् गुणत्वविभावजकजातेरेव हेतु साध्य
योः प्रवेशात् पक्षे कावच्छेदेनेत्यस्यपरस्येतनवच्छेदकानवछिन्न वृतिकत्व विशि
ष्टेत्यर्थमाकुलाच्चिंत्यम् व्याप्यवृत्तिरूपादीनां विशेषाभावस्यावच्छेदकाप्रसिध्या तद
नवछेदकस्याप्यसंभवेन तत्रैव साध्याव्यापकत्वतादवस्थ्यादिभावः पक्ष ज्ञाविना
कृतमनुगतानुमानमाशंक्य निषेधति एतेनेति वक्ष्यमाणदोषेणेत्यर्थः व्यर्थ निसंयो
गसामान्याभावस्यत्वन्मते केवलान्वयित्वात्साध्यतापामभावत्वादित्यर्थे वसम्य
क्तादितिभावः अप्याप्त्वभावत्वादिकमेव तर्हि हेतुरस्तु आह अप्रयोजकत्वादिति ननुनिरू

वापित्वमेवश्रूयतेकास्मात्क्या
इति ग्रन्थाद्धंत्यति ॥

राम

१

व्यापकतयावृत्तौ व्याप्यवृत्तिगगनसंयोगस्याभावादिति भावः प्राचां तु मते यत्तदर्थ
योरननुगमादाह एकावच्छेदेनेति इदमुपाधेः साधनाव्यापकत्वरक्षायै नचैवं तत्र
संयोगाभावस्य गुणेऽव्याप्यवृत्तित्वादेकावच्छिन्नत्वेन साध्यव्यापकत्वं दुर्घटमिति वा
च्यम् एकावच्छेदेनेत्यनेन निरवच्छिन्नवृत्तित्वविशिष्टस्यस्यैव विवक्षितत्वात् नच
तथापि कपिसंयोगादिसामान्याभाववति वृक्षे निरवच्छिन्नवृत्तिकत्वविशिष्टस्य यावत्
द्विशेषाभावस्यासत्वादुपाधेः साध्यव्यापकत्वमिति वाच्यम् जात्यवच्छिन्नाभावस्यैवो
क्तव्याप्तौ साध्यविधया प्रवेशात् कपिसंयोगाभावस्य चातथात्वेन तत्प्रतितदीययावद्वि
शेषाभावासत्वोक्तरूपेण व्यापकत्वेऽपि क्षत्यभावात् न चाभिघातादिविशेषसंयोगसामा

त्वस्मूनवत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यघटावृत्तिसंयोगत्वादिवृत्त्यासम
वेतत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्ययावदंतर्गतस्यवृत्त्यादेस्वरूपासिद्धत्वादनुपा
देयः संयोगपावच्छिन्नाभावइतिनचसर्वेवयवावच्छेदेनवृत्त्यादेगगना दे
देरेकएवसंयोगो [illegible] लाघवादितितस्येवाभाव
वत्वंपच्चेस्वरूपासिद्धमितिवाच्यं अतिप्रसंगभंगापशास्त्वादितत्तदवप
वावच्छिन्नवृत्तिकसंयोगंप्रतितत्तदवयवत्वेनहेतुत्वस्या ~~~~~~~

साखो [illegible] देन वृत्ति: संयोग: मूलेउत्पन्न: मूलावच्छेदे
नवृत्तिसंयोग: साखोपामुत्पन्न: इत्याकारकातिप्रसंगना
शाय २

राम

गगनवृत्तिध्वंसेव्यभिचारवारणाय सामान्यवत्वेसतीति घटवृत्तिरूपेव्यभिचारवारणाय विशेषगुणांतरासमानाधिकरणत्वमिति
दिक्कालवृत्तिद्वित्वेव्यभिचारवारणाय बाह्येंद्रियग्राह्यत्वमिति अत्रयद्यपि द्रव्यपदे द्रव्यत्वव्याप्तिसिद्धिवारणाय विशेषइति पुनःशब्देद्व
पातिदिवारणा
यअंतरइति ॥१२

मिचारवारकस्यैवासिद्धिवारकस्यविशेषणस्यापि सार्थकतायाः पक्षधरमिश्रा

दिसंमतत्वाद नएवशब्दोनित्यः सामान्यवत्वेसतिविशेषगुणांतरासमानाधिक

रणवद्धिरिंद्रियग्राह्यत्वादित्ति हेत्तावसिद्धिवारकस्यशब्देतरावृत्तिकस्यविशे

षगुणांतरपदस्यशब्दमणौलोकेतैंसार्थकत्वंसमर्थितं यद्यपयोपद्धमिन्यून

वत्तिधर्मावच्छिन्नयावदभाववानसत्कृर्मावच्छिन्नाभाववानित्यपरिस्तुसंयोग

12

सि.ल.
११

योयदीयपत्संबंधवान् सतत्संबंधेनतद्वा नितिव्याप्त्याकुंडादिसंयोगिनोवदरा
दे: संयोगेनकुंडादिमत्त्वापत्ते रित्युक्तावाह एवमिति घटवत्त्वपिककपाले
घटनाशदशायांइदानींतंतुषुनघट इतिप्रतीत्यातंत्ववच्छेदेतत्कालेनघटाभा
वेतथापिघटवत्त्वपिककपाले घटनाशदशायामिदानींकपालेनघट इत्यनुभ
वात्तत्कालावच्छेदेन कपालेघटस्य सामान्याभावः सिध्यति नचेदानीं
तंतुषुनघट इत्यादिप्रतीतेरेतत्कालावच्छिन्न तंतुष्वेवघटाभावो विषयोन
तुतंत्ववच्छेदेनैतत्कालेतथेतिवाच्यम् तंतुषुघटाभावस्यव्याप्यवृत्तितयैव
तत्कालस्यतदवच्छेदकत्वावगाहने प्रतीतेरभिमत्वापातात् नचतथाप्येतत्काल

राम
११

सत्वेप्रलय एव व्याहन्येत इतिभावः नन्वेमहाप्रलये मानाभावः तदवच्छेदेनेत्य
प्युक्तमतन्व्याहतत्वेति नन्वुक्तप्रतीतिः पर्वतवृत्तिहुताशनावच्छेदकत्वाभावं वि
षयीकरोति शिखरे शिखरएवछिन्नपर्वतवृत्तिहुताशनावच्छेदकत्वाभावं शि
खरे शिखरएवावच्छिन्नपर्वतवृत्तित्वाभावं हुताशनेऽव्याहते नतु पर्वते एव
हुताशनाभावमितियदिरूपात्तदाव्वर्तेरिति वृत्तेः संबंधस्य वृत्तिमतस्तत्
संबंधवतः तथाच्चयोपदवच्छेदेनयत्संबंधाभाववान् यत्तदवच्छेदेन तत्संबं
धावच्छिन्नाभाववान् इति व्याख्यापि शिखराद्यवच्छेदेन संयोगावच्छिन्नवन्ह्य
भावसिद्धिरितिभावः ननूक्तव्याप्तावप्रयोजकत्वमन्यथानुत्पन्नापेन

सि.ल.
१२

त्तिः सांपनवृत्तिस्पंदादौ समवायेन सत्ताभाववत्पापिका लिकसंबंधेन वृत्तेः ।
नन्वाभावेहेत्वपि कालिक वृत्तित्वस्य विशेषणतया विवक्षणान्नोक्तदोषस्तथा
सत्यपि द्रव्यत्वशून्यं सत्ताद्वित्यन्तातिव्याप्तेः द्रव्यत्वरूपसाध्याभावस्य विशे
षणतयावृत्तित्वविरहाद् द्रव्यभिन्नत्वप्रकारकप्रमाविशेषणतयावृत्तित्ववि
रहात् द्रव्यभिन्नत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वाभावस्यापि द्रव्यत्वानतिरिक्तत्वा
त् नन्वाभावत्वप्रतीतिः प्रमात्वस्तात्पर्यमभावाभावस्यातिरिक्ततयोक्ताति ।
व्याप्तिवारणायेति वाच्यम् अभावत्वंचेत्यप्रतिमग्नंयेन भावाभावे स्वरूपसं
बंधेन साध्ये गगनादिहेतौ द्रव्यात्मेतरपदा [illegible] विशेषणतया गगन
विशिष्टस्य घटत्वाद्यभावस्यैव तादृशघटत्वाभावाभावाभावत्वकल्पनात्
ताबत्तैवाभावाभावत्वप्रतीतेः प्रमात्वसंभवात् अत एव साध्यताघटकसंबंधे

15

राम

१२

16

कालस्य प्रतियोगिकुत्वावच्छे पिताद्यप्रतीतेस्तत्त्वावच्छेदेनसमयेघटाभावावगाहि
त्वस्यानुभविकत्वादितिभावः तथाचेति॥ णावत्संयोगावच्छिन्नत्वात्तु हि मा॥
नुधूमात्समयोघटवानेतत्कालत्वात् कपालेघटवत्पटध्वंसादित्यादिके॥
अव्याप्तिवारणायेत्यर्थःतदिति असमानाधिकरणेतदलमित्यर्थः नोपादेयं
चइति येनसंबंधेनयद्व्याप्यवृत्तितेनसंबंधेनतस्यसाध्यतायांनोपादेयमि॥
त्यर्थः तेनसमवायेनव्याप्यवृत्तेरपिद्रव्यत्वादेः कालिकेनसाध्यतायांतदुपा
देयमेव अव्याप्यवृत्तिसाध्यकेसंयोगाभाववान्गुणत्वादित्यादौकाचि॥
त्नदेयम व्याप्यवृत्तिसाध्यकेसंयोगजनविरहात् सर्वत्रैवनदेयमित्यावेदयि
तुंसर्वपैवेत्युक्तम साध्यभेदेनेति साध्यताघटकसंबंधादेरप्युपलक्षक
म यद्यपिव्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थले तदप्रवेशेसत्तावान्जातेरित्यादाववव्या

सि·ल·

१३

वच्छिन्नप्रतियोगित्वाभावरूपं ग्रंथकृतोभिप्रेतं तादृशसाध्यकं च समवाया
दिनात्मत्वादेः साध्यत्वेनानवत्वादिकं समवायेनात्मत्ववृत्ति समवायाव
च्छिन्नात्मत्वाभावस्य केनापि संबंधेनावृत्तेस्तस्य तादृशसाध्यक एव ।
नोपादेयम् सत्तावान्जातेरित्यादौ पुनरुपादेयमेव सत्ववृत्तिस्पंदादौ ।
समवायावच्छिन्नसत्ताद्यभावस्यापि कालिकादिसंबंधेन वर्तमानतया
सत्वादेर्निरुक्तव्याप्यवृत्तित्वात् व्याप्यवृत्तिताघटकस्य स्वाधिकरण
वृत्तित्वस्य संबंधसामान्येनाप्रविष्टत्वात् एतल्लाभार्थमेव सर्वपैन व्या
वृत्तित्वेत्युक्तं — । — संबंधविशेषानियंत्रितत्वात् व्यभिचारादिसं

राम

१२

नसाध्यवत्त्वबुद्धे विधेयविषयताप्रतिबंधकतावच्छेदकोयः संबंधत्वेन हेतुसा-
मानाधिकरण्यप्रसिद्ध्या प्रागुक्तगगनत्वादिहेतौ दुष्टत्वाभाववज्जातित्वा
दित्यादौ चाव्याप्तेस्तथापि साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिमत्त्वबुद्धेः
र्विषयताप्रतिबंधकतावच्छेदकोयः संबंधत्वेन हेत्वधिकरणवृत्तिमभाव
स्य विवक्षितमित्यदोषः तथा च दुष्टत्वाभाववज्जातित्वादित्यादौ विशेष्यता
ताविशेषेण जातित्वाभावबुद्धे विषयताविधेयप्रतिबंधकतावच्छेदकोयः स्वरू
पसंबंधस्तेन जातित्वरूपाभावस्य प्रसिद्धेरिति भावः वस्तुतोव्याप्यवृत्तित्व
मत्र साध्यतावच्छेदकसंबंधेन यत्त्वाधिकरण तद्वृत्त्यभावस्य तादृशसंबंधा

विशीष्टसत्वस्य व्याप्यवृत्तितयातत्साध्यके प्रतियोगिवैयधिकरण्याप्रवेशान्मूर्त्तत्वे
स्यादिसाध्यांतरं तत्र च मूर्त्तत्वसामान्यत्वे सति विशेषगुणत्वं मूर्त्तत्वमवच्छिन्नपी
माणवत्वं तदुभयं चाव्याप्यवृत्त्येव घटादावुत्पत्तिकालावच्छेदेन तदुभयाभावस
त्वादित्याहुः नचेति वाच्यमिति परेणान्वयः तदभावो मूर्त्तत्वमूर्त्तत्वोभयाभावः स
हजनइति प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्याप्रवेशो इत्यर्थः ननु उभयत्वस्यावि
शिष्टत्वातिरिक्तत्वेपि सहजतं प्रतियोगिव्यधिकरणस्य विशिष्टत्वावच्छिन्नाभाव
स्य प्रतियोगितावच्छेदकमेवोभयत्वमतो नातिव्याप्तिः विशिष्टाभावस्योभयत्वा
वच्छिन्नाभावानतिरेकादत आह नचेति तदवच्छिन्नाभावादिति उभयत्वाव

वंधेत्तु नवतिनियामकः तेनात्मत्वादेरपि न व्याप्यवृत्तित्वहानिरिति पेक्ष
म एकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितायां प्रतियोगितावृत्तीनां भेदप्येक्यमिति तन
व्यमते वह्निमान्धूमादित्यादौ वन्ह्यादिसामान्याभावमादायाव्याप्यसंभवादिति व्याप्ति
वारणाय वमयोजन्मत्माह तेनेति नच वह्निविशिष्टसत्वस्यैव प्येवत्तितया तत्तत्सा
ध्यके प्रतियोगित्वे पधिकरणाप्रवेशपादि दम्पुक्तमिति वाच्यम् जातौ विशिष्टसंबंध
भिचारिजातदशायामपि विशिष्टसत्वधर्मिकजातिमान्निष्ठप्रतियोगिव्यधिकरणाभा
वप्रतियोगित्वज्ञाना[illegible]शिष्टसत्वसाध्यकानुमितिप्रसंगस्यैव प्रकृतेतिप्रसंगपद
दार्थत्वाद्विशिष्टसत्वस्यैवोपयुक्तत्वमते तत्रातिव्याप्त्यसंभवादाह मू-तत्वेति सांचस्तु

सि॰ल॰
१५

तथ्यात्वेपीति उभयत्वाश्रयवृत्तित्वस्य मनासित्वेपीत्यर्थः तथाच हेतुतावच्छेदका
वच्छिन्नहेत्वधिकरणावच्छेदेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नवत्तास्पलेऽदव्या
प्तिरतो नैतल्लक्ष्यमिति भावः वृत्तिमति व्याप्यभावस्य व्यभिचारनियतत्वा
द्व्यभिचाराभावोह अत्रेति अत्र वृत्तित्वाश्रयेषु नास्ति ननु वन्ह्यादिभेदमादायाव्या
प्तेः प्रतियोग्यसमानाधिकरणेदानेनैव वारणेदत्यंतपदं व्यर्थमतआह अ
त्यंतपदंचेति अत्यंताभावभावत्वनिरूपकं प्रतियोगित्वं तदाश्रयवैयधि
करण्यविवक्षायाः फलमाह अन्यथेति तद्भेदस्यसमानाधिकरणाभावांत
रभेदस्यस्वरूपानतिरिक्ततयेति अनवस्थाभयेनेत्यादिदुर्लभत्वापत्तेरिति
हेतुसमानाधिकरणाभावमात्रस्यैव स्वात्मकभेदप्रतियोगिपदमावांतरं
तत्समानाधिकरणत्वादिति भावः अग्रेविवक्षणीयस्यसाध्यताघटकसंबं

१५ण्स

अनतिरिक्तहृत्यं तु जन्यते चोभयाभावस्य विशिष्टाभावातिरिक्तत्वेपि प्रकृते भूत
त्वमूर्त्तविशिष्ट मूर्त्तत्वाभावस्यैव तदुभयाभावावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं सम
नियताभावयोरैक्यवादिति वाच्यम् तावतापि हेतुमनोपादृशप्रतियोगिता
अपानधिकरणत्वं तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य भूतत्वमूर्त्तत्वोभय
त्वेऽनपायादिति व्याप्तितादवस्थ्यादिति भावः उभयत्वस्येति प्रत्यक्षसिद्धत्वा
दितिपरेणान्वये तस्याच विरुद्धयोर्द्विवसमानाधिकरणयोरप्युभयत्व
मतिरिक्तमेव विरुद्धस्थलीयप्रतीतेः समानाकारकत्वात् भूतत्वमूर्त्त
योर्द्विरुद्धत्वमत्र मदशायामप्युभयत्वप्रत्यपायाद्वेतिभावः तत्र भूतत्वमू
र्त्तत्वोभयवान् इत्यत्र व्याप्तिरेवेति तथाच तस्य लक्ष्यतया वारणप्रयासोनुचि
तइतिभावः

लि॰ल॰
१६

प्रतियोगितासमानाधिकरणात्यन्ताभावसाध्यकाव्याप्तितादवस्थ्यं यादृशप्रतियो
गितावच्छेदकविशिष्टस्यानधिकरणं हेत्वधिकरणं तादृशप्रतियोगितावच्छेदक
त्वप्रवेशे तु स्पर्शभेदात्यंतदमितिध्येयम् गोध्वंसवत्त्वेनेति गवात्यंताभावस्य
गोध्वंसविरोधित्वादित्याशयः नच दैशिकविशेषणतया गोध्वंसस्याधिक
रणं तत्रैव गवात्यंताभावस्याविरोधात् कालिकसंबंधेन गोध्वंसवत्त्वपि प्रल
ये तदत्यंताभावसत्त्वेवाधकाभावात् नातिव्याप्तिरिति वाच्यम् प्राचांमते भू
तलादिदेशस्येव कालस्यापि दैशिकविशेषणतया ध्वंसवत्त्वात् अतएव तत्त्व
कृत्संयुक्तकाले विशेषणतया वायुस्पर्शो नाध्यक्ष्य इत्याहुः शब्दानित्यतायां मिश्रै
रुक्तापपद्यवमपि नातिव्याप्तिसंभवः कालिकसंबंधावच्छिन्नगवात्यंता

23

राम
१६

येनप्रतियोग्यसमानाधिकरणेत्य वह्निमान् धूमादित्यादौ घटाद्यभावे सत्त्वान्नत
र्वत्राप्रसिद्धिः किंतु स्वरूपसंबंधेनाभावस्य साध्यतायामेवेति स्वच प्रेतु प्रसिद्धि
मपहाय पदुर्लभत्वमुक्तं अत्यंताभावत्वनिरूपकप्रतियोगितावच्छेदकविवक्षा
याः फलमाह सर्वेषामेवेति भावभेदस्यातिरिक्तत्वास्वीकारादाह अभावसा
ध्यकेति तथाच घटभिन्नं पटत्वादित्यादौ घटत्वसमानाधिकरणस्य निरुक्त
प्रतियोगिव्यधिकरणगोत्वाद्यभावस्य घटभेदभिन्नत्वात् तादृशभेदस्य च गो
त्वाभावरूपत्वात् तत्प्रतियोगितावच्छेदकभेदवत् घटभेदत्वमित्यव्याप्तिरिति भा
वः संप्रदायरहस्यरसिकानां तु अनुक्तविवक्षायामपि सर्वेषां हेतुसमानाधिकरण
त्यंताभावानां सत्यंताभावत्वरूपकेणपूर्वलक्षणादिदतिदिशीघ्र स्वात्मकेण

24

साध्यत्वावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नस्य वह्नेस्तु समानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वस्य
लक्षणे प्रवेशनीयत्वात् तस्य च ध्वंसप्रतियोगितासाधारण्यादिति भावः पदार्थसं
दस्तिगोत्वावच्छिन्ननाशानंतरं स्पंदसत्त्वात् घ्राणकपर्यंतानुधावनं स्पंदवतिरेवं
प्रलये संगितदीयघ्राणकप्रागभाववत्त्वेनाव घ्राणकत्वावच्छिन्नध्वंसविरहादति
व्याप्तिः ननु महाप्रलयपूर्वतनतीयक्षणे घ्राणकत्वावच्छिन्नध्वंससत्त्वान्नातिव्याप्तिः
तदानीमपि चरमघ्राणकनाशानुकूलस्य परमाणुस्पंदस्य सत्त्वात् तत्कालोत्पन्नपर
माण्वंतरसंयोगे महाप्रलयपूर्वक्षणे एव पश्चात्तस्य विनाश्यत्वात् तादृशपरमाण्वंतर
संयोगस्य कार्यद्रव्यैराणुकैव नाशस्वीकारान्नित्यसाध्यपनाशादेव तन्नाशसंभवादि
त्यत आह पदार्थस्येति केचित्तु स्वमते घ्राणकस्यास्पंदस्य घ्रेडप्रलये दृतौ कलवत्तरप्र

भावस्यैव प्रलये कालिकसंबंधेन वर्तमानत्वात् ध्वंसादिमति दैशिकसंबंधेनैवात्यंताभा
वस्यानुगमात् तथापि प्रतियोगिवैयधिकरण्याघटितस्य व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थली
यलक्षणस्यावश्यं दैशिकविशेषणतया हेतुसामानाधिकरण्यघटितत्वात्तस्यैवा[illegible]ति
व्याप्तिर्बोध्या न च कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य दैशिकसंबंधेन हेतुमन्निष्ठात्यं
ताभावस्यात्र प्रसिद्ध्या तथापि नाव्याप्तिः । तिनाच्चं स घि कालवृत्तित्वादि विशिष्टगोत्वाद्य
त्यंताभावस्यैव तादृशस्य प्रसिद्धत्वादिति भावः । मिश्रमतं निरसितुमाह संसर्गाभाव इति प्र
त्यंताभावपदेनेत्यादि : तथा च प्रलये गोत्वावच्छिन्नध्वंसत्वादेर्वनाव्याप्तिरिति न च
गोध्वंसस्य गोत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्याकारेपि साध्यतावच्छेदककालिकविशे
षणतावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वविरहात् कुतस्तमादायाव्याप्तिव्युदास इति वाच्यं

नवतित्वमेवेत्यत आह न त्विति ध्वंसप्रतियोगितायां गोत्वादिधर्मावच्छिन्नत्वे मानाभावात्कै
– घटाद्युत्पादिप्रतीतेर्गोप्रतियोगिकध्वंसाद्यवगाहित्वस्याप्युपपत्तेर्बाधनिश्चयादिप्रतिबं
धकत्वाद्यनुरोधेनैव भेदात्यन्ताभावयोर्गोत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वोपगमान्नचै
वं तद्गोत्वाद्यवच्छिन्नवत्त्वादिबुद्धिं प्रति तद्गोत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववत्तानि
र्णयेन विरोधितया तद्गवात्यन्ताभावस्येव तद्गोध्वंसस्यापि तद्गोत्वावच्छिन्नप्रतियोगि
ताकत्वमावश्यकमिति वाच्यम् एकसंबंधेन तद्गवात्यन्ताभावग्रहे संबंधांतरेण तद्गोमात्रा
बुद्ध्युदयात् संबंधविशेषमंतर्भाव्यैवात्यंताभावग्रहस्य प्रतिबंधकतया ध्वंसवत्ताग्रहस्याप्या
रपासंभवादित्याशयेनाह प्रतीयते इति तेषु यदि च तत्संबंधातिरिक्तसंबंधानवच्छिन्नत्वप्र
तियोगिताकतादृशाभाववत्तानिश्चयत्वेन ध्वंसप्रागभावबुद्धिसाधारण्येन प्रतिबंध

माणाभावापादादृष्टमित्यपुत्तमित्याहुः तन्निं यं नित्यज्ञानमादायसज्जेतुलावारणायजन्य
मितिनित्यसुखोपिव्यतिरेकेणल्वमतेसज्जेतुल्वमाशंक्यसाध्यांतरमाहदुःखंचेति ननुकार्य
मात्रंप्रतिअदृष्टस्यकारणत्वात्सर्गप्रायप्राक्कृतक्षणोपितस्यसत्वं तथाचतदानीमेवदुःख

त्वावच्छिन्नध्वंससत्वान्नातिव्याप्तिः दुःखादेःस्वसाक्षात्कारनाश्यतयातदानीमसंभ
वात्किंच पावकुसांडानां पुनरनुगमे ब्रह्मांडांतरवर्तिदुःखमादायसज्जेतुरेवापमत्त
आह पदातस्येति अत्रतदीयदुःखत्वादिसमयेतदीयज्ञानविरहाद्व्यभिचारः स्फुटएववक्ष
णकत्वादेरितिवेंडप्रसंगपेकेषांचित्केषांचित्प्रागभावस्यध्वंसस्यचसत्वात्क्षणकत्व
स्यप्रतियोगितातिरिक्तवृत्तित्वेनानवच्छेदकत्वादित्यर्थः ननुक्षणकत्वावच्छिन्नानधिकरण
कालवृत्तित्वविशिष्टस्येवतध्वंसस्यप्रतियोगितावच्छेदकं क्षणकत्वं अवच्छेदकत्वेनास्तु

चानुभवरूपदेशस्य कालवृत्तितावच्छेदकत्वे मानमस्याग्रहे नेदानीं गौर इत्यादिसकलप्रत्ययबला
त् गगनादिदेशस्य गवात्यंताभाववत्तायां कालानवच्छेदकः स्यात् तत्रापि गवाभावे गगने वृत्ति
त्वे तत्कालवृत्तित्वे प्रमावगाहित्वापत्तेः ; स्वच्चत्वादिति भावः नन्वेवमपि प्रतियोगिवैय
धिकरण्यघटितस्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयलक्षणस्य गोमान् गोत्वादित्यादावतिव्या
प्तिर्गवाद्यभावस्यापि हि काले प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वाल्लक्षणघटकत्वादाह
तच्चेत्यादि इति गवादिष्वन्ये चेत्यर्थः तथाच यत्किंचिदेवाधिकरणावच्छेदेन प्रतियोगिवै
यधिकरण्यं पदद्वयं वाच्यम् तस्य गवाद्यभावेऽपि सत्त्वान्न तत्रापि लक्षणे अव्याप्तिरिति भावः
नन्वेतिवाच्यमितिपरेणान्वयः संसर्गाभावविशेषणमिति सदातन संसर्गाभाव इत्यर्थः संसर्गेति
त्वम् प्रतियोगितावच्छेदकसंसर्गेण यः प्रतियोग्यारोपस्तज्जन्यप्रतीतिविषयोऽभावस्तत्त्वमि
त्यर्थः संसर्गस्तु तादात्म्यभिन्नो ग्राह्यः तेन भेदव्युदासः ध्वंसप्रागभावयोरप्युत्तरकालपूर्व
कालावेव प्रतियोगितावच्छेदकसंसर्गावच्छिन्नाविति ताभ्यामेव संबंधाभ्यां प्रतियोग्यारोपः प्राग
भावध्वंसयोः प्रत्यक्षे हेतुरतस्तयोर्नाव्याप्तिरिति साधारणापः पटितमिति तथाच चक्र
कादिप्रसंग इति भावः नन्वनुत्पन्नत्वेपसंतत्वेऽत्यंताभावत्वं प्रतियोगितावच्छेदकरूपवत्त्वादिव्यवहार

कत्वं तदापि तन्नाशक्षणावच्छिन्नत्वस्यैकालिकत्वेन सामंजस्येत्यर्थः प्रतियोगितापर्याप्तसामान्यधर्मावच्छि
न्नत्वे मानाभावात् ननु प्रतियोगिमत इत्यस्याप्यर्थं तत्राप्यत्यंताभावानुपगमादत आह अ
व्यापीति तस्येति गवात्यंताभावस्येत्यर्थः तेन गगनाद्यभावस्य गोविशिष्टगोत्वाद्यभावस्य वा
प्रलयवृत्तित्वेपि न क्षतिः कालमात्रेति अत्र गवात्यंताभावस्य दैशिकविशेषणतया कालमा
त्रवृत्तित्वे प्राचीनैरुक्तं सदातनत्वव्यवहारस्य कालिकविशेषणतयैव संभवादिति नु विभावनी
यं ननु प्रतियोगिविशिष्टेपि काले तदत्यंताभावसत्त्वे गवावच्छेदेनेदानीं गोत्वं नास्तीति प्रती
तिः कथं तत्राह इदानीमिति एकस्य प्रतियोगिमतः कालस्य देशभेदः प्रतियोग्यना
धारदेशः तथात्वं तत्र अत्यंताभावत्वं अपरस्येति ध्वंसादिमतः कालस्येत्यर्थः स्वरूपावच्छि
न्नामिति स्वावच्छिन्नमित्यर्थः तथात्वमिति निरूढं वै शत्वं च यः नान्विदानीमयघटेन गोत्वं नास्तीत्यादिप्र
तीतिः कालवृत्तितयाऽघटवृत्तितया च गोत्वाभावावगाहित्वयोर्वोपपत्तौ देशस्य कालेवृत्ति
तावच्छेदकत्वे मानाभाव इत्यत आह देश इति दवार्थः साक्ष्यपत्त्यानुभूयमानत्वेन तथा

कारणत्वमिति तन्न व्याघातापत्तेः । तन्मूर्त्तमात्रस्यैव दिगुपाधित्वमतो दिग् वृत्तितापाम
वच्छेदकत्वं न तत्वापि कारणत्वमिति साध्यं मते संबंधसामान्ये नैव तस्य विशेषणतानपि
कारणत्वात्मनोन्यपदमिति तन्नं दं । एवमप्यवच्छेदकतासंबंधेनैव मननतो विशेषण
तावता पाः संबंधेन मनोन्यपदवैयर्थ्यापत्तेः । तत्र वत्ताद्यधाद्र व्यत्वाधिकरणोपदापे
क्षतीत तत्र तद्घटत्वाभाव एव संबंधसामान्ये न प्रतियोगि व्यधिकरण इति ध्येयम् न नु स
मते दिक्कालयोरीश्वरानतिरिक्तत्वादत्र व्याप्ति रैवेत्यत्र न क्षतिरित्याह जातीति न च जाते व्याप्यवृ
त्तित्वापात तत्र साध्यके प्रतियोगि योग्यदैयधिकरण्य प्रवेशादेव नातिव्याप्तिरिति वाच्यं सम
वायेनाव्यापकत्वग्रहदशायामपि संबंधसामान्ये न प्रतियोगि वैयधिकरण्य घटितव्याप
कत्वज्ञानात्समवायेनानुमित्यापत्तेरेव मतेव्याप्तिपदार्थत्वाज्ञात्वादेरपि साध्यकत्वा
व्यवृत्तित्वविर... प्रतिव्याप्तिं प्रयोजकपाति साध्यप्रभृत्येति

31

यधर्मिकोभेद इति मतेन अव्याप्यवृत्त्यादिभेदरूपस्य पटत्वात् तं ताभावस्य पटनि
रूपप्रतियोगितापर्याप्तिमेव तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नत्वादव्याप्तिविरहादिति ध्येयं ननु वि
षयतापर्याप्तिनियामकत्वमते ज्ञानाभावस्य ज्ञानादौ सत्त्वात् एव प्रतियोगिव्य
धिकरणत्वाभावात् अव्याप्तिरत आह विशेषणतयेति अत्र व्यभिचारनिरूपकः कालो
दिकं च तत्र च कालिकादिकेन दिग्विशेषदैशिकेन संबन्धेन विशेषणतया सत्त्वात् तदभा
वो न प्रतियोगिव्यधिकरण इति भवत्यतिव्याप्तिः विशेषणपदं व्यभिचारान्तरतापेक्ष
व्यत्वादित्युक्तासंबंधसामान्येन विशेषणतया सत्त्वनास्ति असत्त्वान्नातिव्याप्तिसंभवः का
लोपाधित्ववद्दिगुपाधित्वस्यापि मतस्य सत्त्वादव्यावर्तकत्वादसंभवस्याप्यमतः कालो
पाधित्वमपि स्यादतत्तु तं मनोन्येति भूर्जस्येव दिगुपाधित्वं दिक्कृतविशेषणतया

पक्षभेदत्वादिवत्तत्संसर्गाभावत्वेन प्रत्यवच्छेदकापि रितिन्नत्वं भेदत्वादिवदवच्छेदकसंसर्गाभा
वत्वस्यानुगमकेनापि निरूपकीकरणात् नामिकाव्यवहारस्य भेदभिन्नाभावत्वादिनाप्युप
पत्तेः वस्तुगतिमनुरुध्याह अनुपदमिति विवेचयिष्यते इति तदपि वानार्थो देयमित्या
दिग्रंथेनेति शेषः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यघटितलक्षण
मभिप्रेत्याह प्रयोजनविरहइति धूमादिसमानाधिकरणस्य वन्ह्यादिभेदस्य प्रतियोगि
समानाधिकरणत्वादेव तमादायाव्याप्तिविरहाद्भित्तिभावः व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलीयल
क्षणस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताघटितत्वात्तदभिप्रेत्याह अव्या
प्तिश्चेति तादात्म्येन गवादेः साध्यतायां तत्संबंधावच्छिन्नात्यंताभावाप्रसिद्ध्या साध्याभावत्वा
दावव्याप्तिरित्यर्थः इदमव्यवभावत्वतिभोजेनापि करणस्य चरूपोनवाभमीत्यंताभा पम

33

स्येत्यर्थः इति केचित् वस्तुतो नियमांतरस्य संसर्ग॥ घटितनियमत्वस्य संसर्गत्वं च
विशिष्टधीजनकत्वं च नियमघटितत्वमिति न्यायेन संसर्गत्वस्यैव नियमप्रवेशोपी
तिभावः अतः संसर्गाभावत्वेन तादृशतद्वदन्याद्दृत्तित्वस्यैव निवेशादितिभावः अनु
रित्यत्र संसर्गाभावपति वक्ष्यते चेति ननु अभावबुद्धौ प्रतियोग्यारोपस्य हेतुत्वे माना
भावादुक्तसंसर्गाभावत्वघटितव्याप्तिलक्षणस्यासंभवः कथंचिदभावलौकिकप्रत्य
क्षं प्रत्यारोपस्य हेतुताश्वीकारेणातीन्द्रियपदार्थके व्यभिचारादेति व्याप्तिज्ञानसमा
नाधिकरणाभावाभावस्यातीन्द्रियप्रतियोगिकत्वसंसर्गाभावत्वाविरहात् अतस्त्वा
ह वक्ष्यते चेति भेदभिन्नाभावत्वं संसर्गाभावत्वं तदा तन्नत्वविशिष्टं चात्यंताभा
वत्वं तु संसर्गविषयतादात्म्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वमनुयोगिताविशेषावे

34

विशेषणतादिकं कुत्र विशेषणतादिकं कुत्र विशेषणताकालिकी च एकार्थ्येति समवायस्या
पि स्वात्मक एव स्वरूपसंबंध इति तस्यापि जात्येकार्थसमवायोस्तीत्याशयः जातिः सती
इतिवत् समवायः सन्निति प्रतीतेः प्रतियोगितेति तथा च ज्ञानाय भाव स्वतादृशेन संबंधे
न प्रत्ययप्रतियोगि व्याधिकरणत्वान्नातिव्याप्तिः न च तादृशयत्किंचित्संबंधेन प्रतियो
गिता भावस्याप्रसिद्ध्या समवायवतावच्छेदेन महाकालीयसंयोगेन प्रतियोग्यसमाना
धिकरणत्वा वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिः स्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधसामान्ये
न तस्यैकौ च जातिमान् जातित्वादित्यादावतिव्याप्तिः समवायेन जात्यभावस्यैव तादात्म्ये
न जातिमद्भेदत्वात् तस्य च स्वप्रतियोगितावच्छेदकतादात्म्यसंबंधेन प्रजातिसंबंधितद्व
त्तित्वेन प्रतियोगि व्याधिकरणत्वाभावादिति वाच्यं स्वप्रतियोगित्वं तादृशासंबंधावच्छिन्नं

प्रि·ल·
२३

कपिसंयोगी एतत्वादित्यादावव्याप्तिरत आह तद्विशिष्टस्येति प्रतियोगितासामानाधिक
रण्याभावविशिष्टस्येत्यर्थः तथा च हेतुमन्निष्ठाद्यो संयोगत्वावच्छिन्नाभावविशिष्टसं
योगाभावो नास्तीति नाव्याप्तिः विशिष्टनिरूपिताधेयत्वस्याप्रतिरिक्ततया तन्निरूपकपदे नेदं
पदात्तद्विशिष्टस्येतस्य हेत्वधिकरणेऽन्वयः तत्र च यद्रूपावच्छिन्नाधिकरणत्वं तेन विशिष्ट
स्याधिकरणं पदवैयर्थ्याधिकरणमतद्वृत्तित्वमभावे नान्वयस्येत्यर्थः यद्यपि प्रतियोगि
समानाधिकरणत्वं हेतुविशेषणं तीक्ष्णत्वप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यविशिष्टो हेतु
स्तदधिकरणवृत्त्यभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वं वाच्यं तावतैव संयोगी सत्त्वादि
त्यादौ नाव्याप्तिसंभावना तदाप्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नहेत्वधिकरण
त्वाभावात्तत्रापि कपिसंयोगाभावः

37

णीतञ्चेदस्य द्रव्यादौ त्वयसंगीकारात्तादात्म्येन कपिसंयोगवत्तोऽव्याप्यवृत्तित्वात् नचै
वं प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावेत्याद्यग्रिमनिष्कर्षस्य प्रतीकारः प्रतियोगि
तावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिसंबंधितानवच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदकूटविशिष्टहे

तुमद्वृत्तित्वस्यैव तत्र वक्तव्यत्वात् वह्न्यनुतादात्म्यसंबंधेनापि न कस्यचित्प्रागुक्त
व्याप्यवृत्तित्वमतो यथाश्रुतमेव लक्षणं केचित्तु प्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठा
भावप्रतियोगितापर्याप्त्यवच्छिन्नयत्संबंधावच्छिन्नत्वोभयाभाववद्द्रव्यादिवत्त्वमा
णनिष्कर्षस्य तादात्म्येन सत्ताया अव्याप्ताव्यभिचारित्वमिति व्याप्तिरतः प्रतियोग्यनधि
करणत्वपरित्यज्य प्रतियोग्यपदं संबंधित्वमवश्यं तत्रानिवेश्यमित्याशयेन संबंधित्व
मुक्तमित्याहुः ननु कपिसंयोगाभाववत्यपि गुणादौ प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वात्

प्रतियोग्यसमानाधिकरण इत्यत्र समूहलाघवात्तेन हेतुसमानाधिकरणाभाववत्त्वेन विशे
षणं प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वदलमत एवैतावानपार्थ इत्यपवर्ग्यं ननु भेदस्य व्याप्यवृ
त्तितया प्रतियोगिसमानाधिकरणभिन्नत्वोक्तौ प्रागुक्ताव्याप्तेर्वारणसंभवेन विशिष्टत्वेत्या
दिकं विफलमत आह तदवृत्तीति प्रतियोगिमद्वृत्तिभिन्नाभिप्रायः अत्रेति अत्र हेत्वादि
त्यर्थः तदभाववत्त्वमिति तथा च संयोगी सत्त्वादित्यादावतिव्याप्तिरिति भावः ननु संयो
गाभावे गुणे न संयोगसामानाधिकरण्यमिति प्रतीतिबलादेव गुणावच्छेदेन संयोगा
भावे प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावसत्त्वान्नातिव्याप्तिरत आह प्रतीतिरिति उक्त
प्रतीतिः संयोगाभावनिष्ठस्य संयोगसामानाधिकरण्यस्यावच्छेदकत्वाभाव

40